

Suma, Tomasz

Urzędnicy pocztowi Królestwa Polskiego 1815–1871. Charakterystyka zbiorowości

---

Przegląd Historyczny 98/2, 215-229

2007

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

TOMASZ SUMA
(Wrocław)

Urzednicy pocztowi Królestwa Polskiego 1815–1871. Charakterystyka zbiorowości

Urzednicy pocztowi Królestwa Polskiego tworzyli zbiorowosc bardzo zróżnicowaną, a charakter ich sluzby powodowal, ze stanowili grupe elitarną wśród pracowników administracji cywilnej kraju. W dotychczasowych badaniach nad społeczeństwem Królestwa Polskiego grupa ta byla całkowicie pomijana. Powstale na przestrzeni lat opracowania dotyczą jedynie historii poczty¹ jako instytucji, zajmują się jej charakterem, zasadami działania i dokumentacją proceduralną². Prezentowany artykul stanowi więc pierwszą próbe charakterystyki pracowników poczty i określenia ich miejsca w społeczności urzędniczej Królestwa Polskiego.

Podstawową przeszkodą w opracowywaniu tej problematyki jest niewyobrażalna szczuplosc materialow archiwalnych. Dużą część kancelarii poczty wywieziono w 1915 r. do Moskwy podczas ewakuacji instytucji państwowych. Po 1921 r. większa część zbioru archiwalnego powrócila do Polski, jednak akta te uległy prawie całkowitemu zniszczeniu podczas powstania warszawskiego. Atroficzne ich pozostałości przechowywane są obecnie w Archiwum Muzeum Poczty i Telekomunikacji we Wrocławiu (pięć jednostek), Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie (trzy jednostki) i Archiwum Państwowym w Płocku (jeden poszyt). Pozostałe archiwalia rozproszone są po archiwach w Częstoch-

---

¹ K. Bańburski, *Poczta w Tarnowie*, Tarnów 1998; B. Grodziński, *Historia poczty w Kutnie na znakach pocztowych 1815–1995*, Kutno 1997; *Z dziejów poczty w Lublinie*, red. Z. Nestorowicz, Lublin 1998; S. Stądniak, *Z dziejów lubelskiej dwójki*, Lublin 1998; A. C. Żak, *Poczty na Podlasiu w XIX i na początku XX wieku*, „Technika i Eksploatacja Poczty” 1987, nr 3, s. 25–28; J. Galkowski, *Z dziejów poczty w Urzędowie*, Urzędów 1994; A. Rynkowska, *Poczta miasta Łodzi w XIX wieku*, „Filatelistyka w Łódzkiem”, red. R. Rosin, Łódź 1977; M. Z. Wojalski, *Działo się w Łodzi...*, Łódź 1996, s. 7–15; F. Jakubowski, *Stacja pocztowa w Międzyrzeczu Podlaskim*, „Rocznik Międzyrzecki” t. II, 1970, s. 90–104; R. Matusiak, *Poczta w Wieruszowie w okresie Królestwa Polskiego*, „Filatelistyka Kaliska” 1998, nr 4, s. 5–6; J. Giera, *Cztery wieki poczty warszawskiej*, Warszawa 1996; T. Suma, *Zawierciański urząd pocztowy w drugiej połowie XIX wieku*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 2002, nr 4, s. 501–510; A. Haraburda, *Poczta w Siedlcach 1815–1946. Próba inwentaryzacji znaków pocztowych*, Siedlce 1996; idem, *Poczta w Siedlcach 1817–1997. Próba inwentaryzacji znaków pocztowych*, Siedlce 1998; J. Kołodziej, *Poczta przemyska od czasów najdawniejszych do współczesnych*, Przemyśl 2002; L. Kobylańska, *Zarys dziejów poczty w Kaliszu 1706–1985*, Kalisz 1985.

² M. Czernik, *Poczta Królestwa Polskiego w latach 1815–1851. Organizacja i dokumentacja działalności*, Wrocław 1987.

wie, Kielcach, Lublinie, Łodzi, Radomiu i we Włocławku; są to dokumenty dotyczące za- budowań pocztowych, a także akta personalne kilkunastu urzędników pocztowych, którzy pełnili również i inne funkcje państwowe.

Ze względu na luki w materiałach rękopiśmiennych pierwszorzędne źródło umożli- wiające odtworzenie w miarę dokładnego rejestru pracowników poczty stanowiły kalen- darze i inne periodyki zawierające coroczne spisy urzędników Królestwa Polskiego. Spisy te są obecnie najobszerniejszym i najpełniejszym zestawieniem personaliów urzędników poczty w XIX w. Są to: „Kalendarzyk Polityczny Pijarski” z lat 1812–1818; „Kalendarzyk Polityczny na rok 1819”; „Nowy Kalendarzyk Polityczny” wydawany w latach 1818–1835 przez długoletniego pracownika Dyrekcji Generalnej Poczty, Jana Netto; „Obraz Politycz- ny i Statystyczny Królestwa Polskiego jaki był w roku 1830 przed dniem 29 listopada”, Warszawa 1830; „Kalendarzyk Polityczny” wydawany przez Franciszka Radziszewskiego w latach 1836–1849; „Rocznik Urzędowy obejmujący spis naczelnych władz Cesarstwa oraz wszystkich władz i urzędników Królestwa Polskiego” z lat 1850–1865 (dwujęzyczny); „Przewodnik Warszawski Informacyjno–Adresowy na rok” (1869 i 1870). Spisy te oprócz cennej listy nazwisk zawierają także dokładne dane o latach zatrudnienia, orderach, od- znaczeniach i tytułach, a także imiona ojców, co jest przydatne zwłaszcza w przypadkach ustalania tożsamości dla powtarzających się nazwisk z imionami.

Bardzo ważnym źródłem są także organy promulgacyjne i zbiory przepisów prawnych wytworzone przez samą instytucję poczty, a także jurysdykcję państwową, ale dotyczące poczty³. Pozwalają one na szersze studia w zakresie prawa pocztowego i administracyjne- go obowiązującego w Królestwie Polskim, a co za tym idzie — umożliwiają dokładniejsze zbadanie procesów zachodzących w samej instytucji. Będą to przepisy dotyczące zarówno poczty, jak i ogółu urzędników Królestwa Polskiego i jego terytorium. Znaczna ich część została opublikowana w ciągu ostatnich stu lat, ale wiele pozostaje jeszcze w oryginale. Należą do nich: po pierwsze — wytworzone przez samą pocztę „Cyrkularz Zarządu Po- cztowego Królestwa Polskiego” z lat 1858–1866 i „Cirkularnoje przedpisanie uprawnienia Zapadnego Poczтового Okruga” z lat 1867–1870, „Instruktarz dla oficjalistów pocztowych”⁴, „Zbiór przepisów pocztowych w Królestwie Polskiem”⁵, „Cirkulary Poczтового Departamenta” (Sankt Peterburg 1868–1870), „Cirkulary po Poczтовomu Wiedomstwu” (Sankt Peterburg 1869–1873), „Obszczij cirkular po gławnomu uprawnieniu poczt” (Sankt Peterburg 1851–1862) i „Prikazy po gławnomu uprawnieniu poczt” (Sankt Peterburg 1855–1858). Również i tu można odnaleźć informacje personalne. Istotne są też akty pra- wne znajdujące się w oficjalnych zbiorach jurystycznych Królestwa Polskiego, jak „Dziennik Praw Królestwa Polskiego” (1816–1870), „Zbiór Praw Królestwa Polskiego” (1871–1875), „Dziennik Rządowy Rzeczypospolitej Krakowskiej” (1816–1825), „Monitor Warszawski” (1828–1833), „Gazeta Rządowa Królestwa Polskiego” (1835–1850) oraz opublikowany w XIX w. „Zbiór przepisów administracyjnych Królestwa Polskiego”⁶, z także dzienniki urzędów poszczególnych województw⁷.

³ Jedyne w Polsce komplety tych źródeł przechowywane są w Bibliotece Naukowej Muzeum Poczty i Tele- komunikacji we Wrocławiu.

⁴ *Instruktarz dla oficjalistów pocztowych*, Warszawa 1817.

⁵ *Zbiór przepisów pocztowych w Królestwie Polskiem*, Warszawa 1861.

⁶ *Zbiór przepisów administracyjnych Królestwa Polskiego. Wydział Skarbu*, t. I–XX, Warszawa 1866–1868.

⁷ „Dziennik Rządowy Rzeczypospolitej Krakowskiej” 1816–1825; „Dziennik Urzędowy Guberni Krakow- skiej (Kieleckiej)” 1837–1844; „Dziennik Urzędowy Guberni Sandomierskiej” 1837–1844; „Dziennik Urzędowy

Istotnym źródłem wiadomości o urzędnikach poczty jest ówczesna prasa. Informowała ona m.in. o nadaniach orderów i odznaczeń oraz o zgonach.

Utworzenie Królestwa Polskiego było ważnym momentem nie tylko w dziejach kraju, lecz również poczty. Od 1815 r. datuje się bowiem początek nowożytnej i nowoczesnej poczty na ziemiach polskich. Otrzymała ona znaczną autonomię, którą nieco ograniczono dopiero po upadku powstania listopadowego. Dopiero od 1866 r. zaczęła powoli tracić swoje przywileje, co związane było z unifikacją poczty Królestwa z pocztą w Cesarstwie. Proces ten zakończył się 1 stycznia 1871 włączeniem Zachodniego Okręgu Poczтового Królestwa Polskiego do rosyjskiego Ministerstwa Poczty i Telegrafów.

Naczelnym organem administracyjnym poczty Królestwa Polskiego była Dyrekcja Generalna Poczty z siedzibą w Warszawie. Powołano ją do życia uchwałą Rządu Tymczasowego z 26 czerwca 1815⁸. Zanim zreorganizowano pocztę Królestwa, jej działalność opierała się na dawnych przepisach z czasów Księstwa Warszawskiego⁹. Dopiero złożone z trzech części „Postanowienie organiczne pocztowe” namiestnika z 8 lipca 1817 wprowadziło nową organizację wewnętrzną polskiej poczty w Królestwie. Postanowienie to stało się podstawowym dokumentem dotyczącym ówczesnej działalności poczty polskiej i — mimo licznych zmian oraz nowelizacji — przetrwało jako spójna całość aż do 1851 r. Wewnętrzna organizacja poczty oraz Dyrekcji Generalnej została określona odrębnym postanowieniem namiestnika wydanym 4 lipca 1817. Poczta została scentralizowana. W tymże roku wydano także pierwszy po ustanowieniu Królestwa Polskiego zbiór przepisów pocztowych¹⁰. Dyrekcję podporządkowano Komisji Spraw Wewnętrznych i Policji, która sprawowała nad nią nadzór zwierzchni do 1846 r. Przyznano poczcie także przywileje: własne godło i atrybuty pocztowe, odrębny wzór umundurowania, specjalny wygląd i barwę pojazdów pocztowych, pierwszeństwo w ruchu lądowym, prawo do korzystania z dróg prywatnych oraz bezpłatnie z mostów, promów i przepraw, obowiązek przewożenia jej ładunku przez przedsiębiorstwa przewozowe i prywatne osoby oraz prawo do ulg lub całkowitego zwolnienia od opłat za wynajem pomieszczeń na potrzeby poczty¹¹. Poczta miała administrować i wykonywać usługi łączności oraz transportu osób i towarów na terenie ca-

---

Guberni Radomskiej” 1845–1866; „Dziennik Urzędowy Guberni Warszawskiej” 1850–1851; „Dziennik Urzędowy Województwa Kaliskiego” 1823; „Dziennik Urzędowy Województwa Krakowskiego” 1818–1840; „Dziennik Urzędowy Województwa Sandomierskiego” 1829, 1830, 1831, 1834, 1836.

⁸ Uchwała Rządu Tymczasowego z 26 czerwca 1815 o mianowaniu dyrektora policji i poczty, [Warszawa 1815], AGAD, Rząd Tymczasowy, sygn. 173; „Gazeta Korespondenta Warszawskiego i Zagranicznego” 1815, nr 53.

⁹ Należały do nich: *Regulamen pocztowy dla Księstwa Warszawskiego*, Warszawa 1807, oraz dekret o tymczasowych przepisach dla poczty w Księstwie Warszawskim z 8 kwietnia 1808, uchwała Rady Stanu o instrukcji dla Generalnej Dyrekcji Poczty w sprawie ekspediowanych przez nią przesyłek z 31 sierpnia 1808, dekret o składaniu przez dyrektora poczty w Księstwie Warszawskim sprawozdań rachunkowych ministrowi skarbu z 24 października 1808, uchwała Rady Stanu o redukcji pracowników pocztowych cudzoziemców z 12 czerwca 1809, dekret ustalający tymczasowy budżet Dyrekcji Generalnej Poczty z 23 września 1811, dekret nakazujący zwolnienie od opłat pocztowych przesyłek z i do Drezna i utrzymywanie stałej łączności pocztowej między Dreznem a Księstwem Warszawskim z 7 kwietnia 1812. Cf. AGAD, Rada Stanu (I), sygn. 107; *Ustawodawstwo Księstwa Warszawskiego. Akty normatywne władzy najwyższej*, oprac. W. B a r t e l, J. K o s i m, W. R o s t o c k i, t. I, Warszawa 1964, s. 70–73, 140–141, 147; t. II, Warszawa 1964, s. 41–42, 64; t. III, Warszawa 1967, s. 137–138, 256–257; H. C h m i e l e w s k i, *Poczta Księstwa Warszawskiego*, „Bydgoski Komunikat Filatelistyczny” 1970, s. 11–14.

¹⁰ *Instruktarz dla officialistów pocztowych w Królestwie Polskiem*, Warszawa 1817.

¹¹ *Ministerstwo Wnucyennich Diet. Istoriceskij oczerk*, Petersburg 1901, t. II, s. 103–104.

łego Królestwa Polskiego, z czym wiązała się jej struktura organizacyjna. W latach 1815–1830 była to organizacja trójstopniowa: 1) Dyrekcja Generalna Poczty w Warszawie, 2) urzędy pocztowe — pocztamty (główne, pośrednie, pograniczne) i 3) stacje pocztowe. Był to schemat dość stabilny — przetrwał do 1851 r.

Centralną władzą pocztową w Królestwie Polskim była więc od 1817 r. Dyrekcja Generalna Poczty (DGP), na czele której stał dyrektor generalny poczt, będący równocześnie członkiem Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Policji¹². Oprócz niego Dyrekcję tworzył podlegający mu zarząd (w jego skład wchodziło dwóch komisarzy, inspektor generalny poczt i sekretarz generalny poczt) oraz trzy Wydziały: Korespondencji (dyrektor, rejestrator, sekretarz stempla i adiunkt oraz pisarze i służba), Kalkulatury (nadrachmistrz, dwóch rachmistrzów i dwóch adiunktów oraz pisarze i służba) i Kasy (kasjer generalny, kontroler generalny, sekretarz ekspedycji gazet i adiunkt oraz pisarze i służba). Niebawem przystąpiono do szybkiej reorganizacji poczty i jej struktur. W marcu 1816 r. powstało sprawozdanie „O wszystkich szczegółach administracji poczty Królestwa Polskiego, o funduszach tego wydziału, ich wpływach, wydatkach, tudzież o stanie wszystkich pocztamtów tak co do osób jako i koni”¹³. Stało się ono początkiem dalekosiężnych zmian organizacyjnych, 11 maja zatwierdzono nowy etat Dyrekcji Generalnej Poczty, a na stanowisko dyrektora powołano Antoniego Sumińskiego. Do stanowiska tego przywiązano na stałe rangę radcy stanu i pensję równą pensjom pozostałych radców stanu w Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Policji, czyli 15 tys. złp rocznie¹⁴. Od tego momentu oficjalnym tytułem, którym posługiwał się dyrektor, był „radca stanu dyrektor generalny policji i poczt”.

Niżej w hierarchii znajdowały się urzędy pocztowe, spośród których szczególne miejsce zajmował Pocztaamt Nadworny w Warszawie. Był on główną placówką pocztową z największymi dochodami rocznymi spośród wszystkich urzędów pocztowych w kraju. W następnej kolejności stały urzędy centralne, ustanawiane w miastach wojewódzkich, urzędy pograniczne (w dużych miastach leżących w pobliżu granicy państwa) i pośrednie (w większych miastach Królestwa nie będących ani siedzibami władz wojewódzkich, ani miastami nadgranicznymi). Na czele pocztamtów stali pocztmistrzowie, podlegli dyrektorowi generalnemu poczt i odpowiedzialni za całokształt spraw i czynności związanych z podporządkowanymi im placówkami. W 1827 r. przemianowano Pocztaamt Nadworny na Główny Urząd Pocztowy Nadworny i Pocztaamt Centralny na Główny Urząd Pocztowy, natomiast Pocztaamty Pograniczny i Pośredni na Urząd Pocztowy Pograniczny i Urząd Pocztowy Pośredni. Dalsze zmiany w nazewnictwie placówek pocztowych nastąpiły w 1843 r., kiedy to Główny Urząd Pocztowy Nadworny zmieniono na Pocztaamt Warszawski, a Główny Urząd Pocztowy, Urząd Pocztowy Pograniczny i Urząd Pocztowy Pośredni na Urząd Pocztowy (odpowiednio) Gubernialny, Pograniczny i Pośredni¹⁵.

¹² „Dziennik Praw Królestwa Polskiego” t. III, (dalej: DzPKP) 1817, s. 351.

¹³ AGAD, Protokoły Posiedzeń Rady Administracyjnej (dalej: PPR), sygn. 1, „Sprawozdanie Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Policji o wszystkich szczegółach administracji poczty Królestwa Polskiego, o funduszach tego wydziału, ich wpływach, wydatkach, tudzież o stanie wszystkich pocztamtów tak co do osób jako i koni”, k. 435–437.

¹⁴ DzPKP t. II, 1816, s. 107–109; „Gazeta Korespondenta Warszawskiego i Zagranicznego” 1816, nr 93; „Gazeta Warszawska” 1816, nr 92.

¹⁵ Cf.: „Kalendarzyk Polityczny Pijarski na rok... 1813–1819; Nowy Kalendarzyk Polityczny na rok... 1818–1835; Kalendarzyk Polityczny wydany staraniem Franciszka Radziszewskiego na rok...” 1835–1849; „Ad-

Najniższe miejsce w systemie organizacyjnym poczty Królestwa Polskiego stanowiły — zarządzane przez ekspedytorów pocztowych — ekspedycje i stacje pocztowe. Miały one charakter wyłącznie eksploatacyjny i świadczyły usługi transportowe i obsługowe klientów poczty.

Do generalnych zmian doszło w 1827 r. Przede wszystkim wzrosła liczebność aparatu administracji pocztowej, co oczywiście pociągnęło za sobą reorganizację DGP. Liczba zatrudnionych urzędników wzrosła z 20 w 1815 do 27 w 1827 r. Struktura DGP wyglądała teraz następująco: na czele nadal stał dyrektor generalny policji i poczt; drugi w hierarchii był zarząd, podległy dyrektorowi generalnemu, którego skład nie zmienił się w stosunku do 1815 r., oraz cztery wydziały: Kancelaria (złożona z sekretarza kancelarii, sekretarza przydzialnego i sekretarza stempla i druków oraz pisarzy i służby, ponadto wewnętrznym działem Kancelarii było Archiwum, w którym zatrudniony był jeden rejestrator i jeden archiwista), Sekcja Poborów (zatrudniająca naczelnika, czterech rachmistrzów i trzech adiunktów oraz pisarzy i służby), Sekcja Wypłat i Kontroli (naczelnik, trzech rachmistrzów i adiunkt oraz pisarze i służba) i Kasa Generalna (z kasjerem generalnym, kontrolerem, adiunktem oraz pisarzami i służbą; w niej znajdowała się również Ekspedycja Gazet, gdzie na razie pracował tylko adiunkt). Ponadto opracowano nowe regulaminy Kasy Generalnej Pocztowej i zabezpieczono materialnie pocztowców odchodzących ze służby. Wydano także różne instrukcje i ujednolicono procedurę sprawozdań¹⁶.

W 1832 r. nastąpiła reorganizacja ministerstw w rządzie Królestwa. Dyrekcja Generalna Poczty przeszła pod kontrolę nowo utworzonego Wydziału Przemysłu i Kunsztów Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych, Duchownych i Oświecenia Publicznego, która powstała z połączenia Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z Komisją Rządową Spraw Wewnętrznych i Policji. Rok później oddzielono pocztę od policji. Dyrekcja posiadała w tym czasie autonomię nieznacznie ograniczoną przez Wydział Przemysłu i Kunsztów, który uważał się za kompetentny w interpretacji przepisów prawa pocztowego oraz mianował niższych urzędników pocztowych na wniosek Dyrekcji.

Następstwem przyłączenia poczty do Komisji oraz oddzielenia jej od policji były zmiany personalne oraz zmiany w tytulaturze wyższych urzędników¹⁷. Odtąd tytułujący się dyrektorem generalnym poczt utracił stanowisko radcy stanu, w 1830 r. w DGP utworzono jeszcze jedno stanowisko inspektora generalnego poczt (teraz inspektorów było dwóch); w 1837 r. utworzono z kolei dwa stanowiska: urzędnika do szczególnych poruczeń¹⁸ oraz

---

ress — kalendar ili spisok gławnyh własiej Imperii i wsieh własiej i czynownikow Carstwa Polskago na ... goda" 1850–1860.

¹⁶ *Urządzenie kassy wysłużonych urzędników, officyalistów, sług pocztowych oraz wdów i sierot*, Warszawa 1817; *Instrukcja dla wszystkich urzędów pocztowych w Królestwie Polskiem względem taxy portorii od listów, pieniędzy, pakietów, aktów itd.*, Warszawa 1827; *Urządzenie wewnętrzne Wydziału rachuby Dyrekcji Poczty*, [Warszawa] b.r.w.

¹⁷ Cf. K. M o r a w s k a, *Centralne władze wyznaniowe Królestwa Polskiego*, [w:] *Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. Przewodnik po zasobie*, Warszawa 1998, t. II, s. 177–203.

¹⁸ W 1837 r. mianowano na to stanowisko radcę honorowego Antoniego Devisona, urzędującego do 1862 r.; w latach 1844–1845 był nim Henryk Lutz, zaś w latach 1863–1864 Narcyz Karpiński; ostatnim z tych urzędników był w 1865 r. Konstanty Blum i w tym samym roku funkcję tę zniesiono. „Kalendarzyk Polityczny na rok...” 1838–1846, Warszawa 1837–1845; „Rocznik Urzędowy Królestwa Polskiego na rok...” 1863–1865, Warszawa 1862–1864.

budowniczego wydziału pocztowego¹⁹. Zmiany objęły także: Archiwum DGP, gdzie funkcję registratora zamieniono na archiwistę; Sekcję Wypłat i Kontroli, gdzie wydzielono odrębną komórkę Buchalterii²⁰, oraz Sekcję Poborów, w której w latach 1836–1838 ustanowiono stanowisko zastępcy naczelnika²¹.

24 maja 1833 dyrektorem generalnym poczt Królestwa Polskiego mianowany został Rosjanin, Wilhelm de Pohl. Odtąd ten najwyższy urząd pocztowy będzie sprawował zawsze Rosjanin. Pohl funkcję tę pełnił do lutego 1844 r.; kilkanaście dni później, w marcu, zmarł. Jego miejsce zajął ks. Aleksander Golicyn (1844–1858), za którego urzędowania poczta Królestwa Polskiego utraciła autonomię; a następnie Aleksander Masson (1859–1865) i Bazyl Frejgang (1866–1871)²².

Postępujący proces unifikacji Królestwa Polskiego i Rosji oraz ograniczania autonomii państwowych instytucji Królestwa uwidocznił się szczególnie w 1843 r. Na mocy ukazu cara z 1 marca 1843 o zmianie nazw i urzędników²³ przemianowano Dyрекcję Generalną Poczt na Dyрекcję Poczt, dyrektora generalnego poczt na dyrektora poczt, komisarza DGP na radcę Dyрекcji Poczt, sekretarza generalnego poczt na naczelnika kancelarii, inspektora generalnego poczt na inspektora poczt, budowniczego wydziału pocztowego na budowniczego zarządu pocztowego, Kasę Generalną Pocztową — na Kasę Główną Pocztową, a kasjera generalnego na kasjera głównego. Ponadto do zarządu Dyрекcji Poczt włączono lekarza zarządu pocztowego. W następnych dwóch latach doszło do kolejnych zmian: z dotychczasowych dwóch radców zarządu poczt pozostawiono jednego, a z drugiego uczyniono starszego radcę zarządu, utworzono samodzielny Wydział Administracji, a od 1850 r. ustanowiono nową funkcję pomocnika dyrektora poczt. System administrowania pocztą w Królestwie Polskim miał się pod względem organizacyjnym zbliżać do rosyjskiego systemu administracyjnego i nabierać możliwie wszystkich jego cech.

Efektom tego był wydany 26 marca (7 kwietnia) 1851 ukaz Rządzącego Senatu dotyczący „Urządzenia służby Pocztowej w Królestwie Polskiem”, zakładający generalną reorganizację poczty Królestwa Polskiego²⁴. Zamiast dotychczasowej Dyрекcji Poczt ustanowiono Zarząd XIII Okręgu Pocztowego, podporządkowany całkowicie dyrektorowi poczty w Rosji. Poczta Królestwa Polskiego utraciła niezależność. XIII Okręg Pocztowy miał być zorganizowany według „zupełnego rosyjskiego systemu”. Dotychczasowy dyrektor poczty miał od teraz nosić tytuł Poczt Dyrektora Warszawskiego Zarządzającego XIII Okręgiem Pocztowym. Pocztamt Warszawski oddano w zawiadywanie pomocnika poczt dyrektora. Wszyscy urzędnicy Zarządu i podległych jemu placówek pocztowych mieli otrzymać rosyjskie tytułacje. Ponadto ukaz nakazywał „zmienić nazwania niektórych urzędów po-

¹⁹ Budowniczym wydziału pocztowego w latach 1837–1865 był Jan Perkowski, jedyny urzędnik na tym stanowisku. W 1865 r. urząd ten skasowano. „Kalendarzyk Polityczny na rok...” 1838–1849, Warszawa 1837–1849; „Rocznik Urzędowy Królestwa Polskiego na rok...” 1863–1865, Warszawa 1862–1864.

²⁰ Archiwum Muzeum Poczty i Telekomunikacji we Wrocławiu (dalej: AMPiT), sygn. PVI–788, reskrypt z 19 (31) grudnia 1841.

²¹ Funkcję tę sprawował Marceli Cellary („Kalendarzyk Polityczny na rok...” 1836–1838, Warszawa 1835–1837, s. 170, 162, 114). Faktycznie była to funkcja p.o. naczelnika Sekcji Poborów, nieobsadzona w latach 1836–1838.

²² Cf. „Rocznik Urzędowy Królestwa Polskiego na rok 1865”, Warszawa 1864, s. 493; *Cirkularnoje priedpisania uprawlenija Zapadnago Pocztowago Okruga*, Warszawa 1867, nr 4, s. 2.

²³ „Gazeta Rządowa Królestwa Polskiego” 1843, nr 81; „Gazeta Warszawska” 1843, nr 100.

²⁴ DzPKP t. XLIV, 1852, s. 325–335. Ukaz ten wcześniej trafił do prasy; cf. Dziennik Warszawski” 1851, nr 83, s. 1; „Gazeta Rządowa Królestwa Polskiego” 1851, nr 6, s. 30; „Gazeta Warszawska” 1851, nr 9, s. 1.

cztowych XIII Okręgu z zastosowaniem się do nazwań takowych urzędów w Cesarstwie, rozdzielić kantory pocztowe na klasy i na koniec służące Głównej Zwierzchności Pocztowej prawo ustanawiania w Cesarstwie, gdzie tego zajdzie potrzeba, urzędów pocztowych, związania tychże, podnoszenia do klas wyższych lub pomnażania w nich liczby osób, rozciągając w zupełności na XIII Okręg Pocztowy²⁵. Wszystkich urzędników mianować miał dyrektor XIII Okręgu po uprzednim zasięgnięciu opinii rosyjskiego departamentu poczt, zaś sam dyrektor miał pochodzić z nominacji Głównego Zwierzchnika Departamentu Poczt w Petersburgu za zgodą namiestnika Królestwa Polskiego. Na wzór rosyjski wprowadzać zaczęto tabelę rang, system nagradzania i karania urzędników pocztowych, udzielania im urlopów oraz emerytur. Taki stan rzeczy przetrwał zaledwie kilka lat. W 1858 r., w rezultacie długich zabiegów namiestnika i Rady Administracyjnej Królestwa Polskiego, Zarząd XIII Okręgu Poczтового przeszedł od 1 września tego roku pod bezpośrednie zwierzchnictwo namiestnika i Rady Administracyjnej w Królestwie Polskim²⁶. Odtąd będzie nosił nazwę Zarządu Okręgu Poczowego. Spowodowało to pewne rozluźnienie związków Zarządu Poczt Królestwa Polskiego z Departamentem Poczty Cesarstwa Rosyjskiego. W 1861 r. wydano drugi zbiór przepisów pocztowych pt. „Zbiór przepisów pocztowych w Królestwie Polskiem”²⁷.

Represje po powstaniu styczniowym nie ominęły poczty. „Uznawszy [to] za pożyteczne dla skuteczniejszego rozwinięcia pocztowych stosunków pomiędzy Królestwem Polskim a Cesarstwem”, ukazem z dnia 19 (31) grudnia 1866 zniesiono autonomię poczty w Królestwie i ponownie włączono ją do rosyjskiego systemu pocztowego²⁸. Utworzony na tych terenach Zachodni Okręg Pocztowy poczty rosyjskiej obejmował swym zasięgiem wyłącznie terytorium Królestwa Polskiego. Istniał on tylko cztery lata. Otrzymał wprawdzie nieznaczną autonomię, ale *de facto* była ona tylko mizerną resztką autonomii z lat pięćdziesiątych. Bezpośredni zarząd nad pocztą Królestwa powierzony został Ministerstwu Poczt i Telegrafów w Petersburgu, które w marcu 1868 r. włączono do cesarskiego Ministerstwa Spraw Wewnętrznych. 1 stycznia 1871 Zarząd Okręgu Poczowego został ostatecznie zlikwidowany. Na jego miejscu urządzono jedynie wydziały pocztowe w Warszawie, Lublinie i Łomży, podporządkowane bezpośrednio Departamentowi Pocztowemu w Petersburgu²⁹. Decyzja ta spowodowała likwidację resztek odrębności poczty Królestwa. Wprowadzony na jej miejsce pocztowy system rosyjski w niewielkim już tylko stopniu przypominał polski.

W latach 1815–1871 na wszystkich stanowiskach pocztowych w Królestwie Polskim pracowało 1820 urzędników. Przez cały badany okres na czele poczty stało kolejno 10 dyrektorów generalnych poczt będących zwierzchnikami wszystkich pozostałych pocztowców. Urzędami pocztowymi centralnymi, gubernialnymi, pośrednimi, pogranicznymi i powiatowymi zarządzało w tym samym czasie 141 naczelników; od lat czterdziestych XIX w. mieli oni do pomocy 27 zastępców (pomocników naczelników). W urzędach pocztowych wszystkich szczebli pracowało także 201 sekretarzy urzędów oraz 375 pisarzy urzędów, wykonujących szeroki wachlarz czynności administracyjnych. W zasadzie na ich barkach

²⁵ DzPKP t. XLIV, 1852, s. 329–331.

²⁶ „Gazeta Warszawska”, 1858, nr 302, s. 1; nr 304, s. 1–2; nr 306, s. 1; nr 177, s. 1–2.

²⁷ *Zbiór przepisów pocztowych w Królestwie Polskiem*, Warszawa 1861.

²⁸ DzPKP t. LXVI, 1866, s. 274–277.

²⁹ „Zbiór Praw Królestwa Polskiego”, 1870, nr 49, s. 16.

spoczywała cała praca administracyjno–biurowa placówek pocztowych. W 1863 r. zniesiono urząd sekretarza na wszystkich szczeblach. Jedynie w latach 1863–1865 funkcjonował jeszcze urząd sekretarza Pocztańtu Warszawskiego, który sprawowało dwóch urzędników, mianowicie Ludwik Ułasiewicz i Konstanty Sokołowski. W 1868 r. zlikwidowano stanowisko pisarza urzędu.

Do grupy kierowniczej, oprócz dyrektora generalnego poczt i naczelników urzędów, wchodził także ekspedytorzy poczt, którzy zarządzali wszystkimi niższymi od urzędów terenowymi placówkami pocztowymi w Królestwie. W latach 1815–1871 pracowało na poczcie 874 ekspedytorów. I wreszcie ostatnią grupę stanowili urzędnicy Dyrekcji Generalnej Poczt, a później Zarządu XIII Okręgu Poczтового i Zarządu Okręgu Poczt (ZOP). W badanym okresie w sumie ich liczba wyniosła 192. Była to najbardziej zróżnicowana grupa pracowników administracyjnych poczty z racji wykonywanych czynności. Wchodził do niej urzędnicy wyższych i niższych szczebli wszystkich wydziałów Dyrekcji oraz budowniczy ZOP i lekarz ZOP, urzędnicy do szczególnych poruczeń przy dyrektorze generalnym, inspektor generalny poczt, sekretarze generalni poczt oraz komisarze (rady).

Urzędnicy pocztowi legitymowali się średnim cenzusem wykształcenia. Tylko nieliczni ukończyli studia wyższe. Na 1820 pracowników poczty jedynie 12 osób legitymowało się dyplomem wyższej uczelni. Czterech ukończyło Uniwersytet Wileński: Ignacy Bobiatyński (w 1817 r. filozofię), Aleksander Serna–Sołowiewicz (w 1821 r. filologię rosyjską), Józef M. Więckowski (1808 r.) i Józef Mianowski (1821 r.). Również czterech było absolwentami Wydziału Prawa Uniwersytetu Warszawskiego: Kalikst Morozewicz (1819 r.), Marce Cellary (1825 r.), Edward Rastawiecki (1825 r.) i Hieronim Chondzyński (1831 r.). Aleksander Linowski ukończył Uniwersytet Jagielloński. Dwóch urzędników posiadało natomiast dyplomy ukończenia uniwersytetów zagranicznych, mianowicie Ernest Sartorius de Schwanenfeld (w 1758 r. ukończył prawo na Uniwersytecie w Królewcu) i Stanisław Kaczkowski (absolwent prawa na Uniwersytecie we Frankfurcie n. Odą w 1802 r.). Poza tym jeden, Aleksander Golicyn, ukończył petersburski Korpus Paziów, szkołę nie wyższą wprawdzie, ale elitarną i porównywaną z wyższą. Ich późniejsza kariera zawodowa w administracji państwowej przebiegała szybciej niż osób o niższym wykształceniu.

Pracownicy pocztowi byli zatem przeważnie absolwentami liceów, innych szkół średnich, a niekiedy seminariów duchownych. Byli wśród nich wychowankowie liceów w Krakowie, Poznaniu, Kaliszu, Łomży, Kielcach, Brześciu Litewskim, Grodnie i Warszawie. Trzech ukończyło elitarne Liceum Warszawskie, pięciu było absolwentami warszawskiej Szkoły XX. Pijarów, dwóch Szkoły Wydziałowej Księży Dominikanów na Nowym Mieście i dwóch Szkoły Realnej, także w Warszawie.

W specjalistycznych uczelniach cywilnych wykształciło się tylko trzech urzędników pocztowych. Dwóch z nich zdobyło wykształcenie w szkołach warszawskich: Cesarsko–Królewskiej Akademii Medyko–Chirurgicznej oraz w Szkole Artystycznej, natomiast jeden, późniejszy lekarz Zarządu Okręgu Poczтового, Józef A. Seeman, naukę zakończył doktoratem na Akademii Medycznej w Berlinie.

Osobną grupę stanowili wyżsi urzędnicy, którzy zanim podjęli pracę pocztową, wykształcenie zdobyli w szkołach wojskowych — w Szkole Podchorążych oraz Korpusie Kadetów. W grupie tej w świetle zebranych informacji znalazło się tylko dwóch urzędników, mianowicie Stanisław Grochowski oraz Franciszek Grotowski. Niewykluczone, że weszłaby do niej większa liczba pracowników poczty, zwłaszcza tych, którzy służbę rozpoczęli je-

szcze w czasach Księstwa Warszawskiego. W świetle dostępnych źródeł nie sposób jednak zweryfikować tej hipotezy.

Ostatnią wreszcie grupę stanowili urzędnicy legitymujący się ukończoną szkołą trzy-, cztero-, pięcio- lub sześcioklasową oraz gimnazjum. Jest ich stosunkowo najwięcej. Do grupy tej wchodzi wszyscy niżsi urzędnicy poczty. Przeważnie kończono szkoły w miejscach zamieszkania, jeśli tam istniały. W sporadycznych jedynie przypadkach mamy do czynienia z absolwentami szkół odległych od rodzinnych stron. Wymieńmy kilka miejscowości, gdzie uczęszczali do szkół przyszli pocztowcy: Wąchock, Staszów, Łuków, Węgrów, Kalisz, Kodeń, Łęczycza, Siedlce, Kielce, Pułtusk, Radom, Zamość, Lipno, Olkusz, Sandomierz, Chęciny, Łomża, Puławy, Piotrków Trybunalski i inne.

Sumując, należy stwierdzić, że urzędnicy pocztowi Królestwa Polskiego stanowili zbiorowość o średnim poziomie wykształcenia. Często nie wykraczali poza poziom szkoły elementarnej bądź szkoły wydziałowej (i to nie zawsze ukończonej). Przepisy o wykształceniu urzędników służby cywilnej nie były rygorystycznie przestrzegane, a przy objęciu urzędu, zwłaszcza ekspedytora poczt, pisarza czy niższych urzędników Dyrekcji Generalnej Poczty, a później Zarządu Okręgu Poczтового, miały znaczenie inne względu. W każdym razie począwszy od 1815 r., z każdym dziesięcioleciem relatywnie wzrastała liczba urzędników poczty z ukończoną co najmniej trzy- lub czteroklasową szkołą średnią. Większość tej grupy to absolwenci szkół obwodowych i powiatowych, a także osoby kształcone w domu i szkołach prywatnych, zatem mające wykształcenie niższe zwykle od pełnego średniego. Do tej właśnie grupy prawdopodobnie zaliczylibyśmy także pocztowców, w aktach personalnych których nie figuruje wiadomość o wykształceniu albo ograniczono ją do suchego stwierdzenia w rodzaju „ukończył naukę”. Bardzo widoczny jest też brak dostatecznego wykształcenia prawniczego lub administracyjnego wśród wyższych urzędników pocztowych. Przy obejmowaniu urzędu brano pod uwagę wcześniejsze miejsce pracy. Kończyli oni zazwyczaj któreś z liceum lub gimnazjów.

Przejdźmy do stanu cywilnego przedstawicieli badanej grupy. Z zachowanych danych wynika, że w latach 1815–1871 pracowało na poczcie 354 mężczyzn żonatych (81,6%), 158 kawalerów (36,4%), 21 wdowców (4,8%) i jeden rozwodnik (0,2%). O statusie rodzinnym pozostałych niczego nie wiadomo. Tak wysoki odsetek kawalerów wiąże się z faktem, że sporo pracowników poczty rozpoczęło i zakończyło pracę pocztową w dość młodym wieku, zaliczając tylko aplikację albo szybko odchodząc z poczty na inne stanowiska administracyjne. Były to osoby liczące mniej niż 20 lat, przy czym dolna granica wieku rozpoczęcia służby pocztowej wahała się w granicach 12–17 lat. Zdarzały się przypadki, że tak młodej osobie powierzano już odpowiedzialne stanowisko, np. ekspedytora poczt czy pisarza w urzędzie. Skądinąd żonaci mężczyźni stanowili zdecydowaną większość pracowników poczty. Odnotowano wśród nich sześć przypadków powtórnego ożenku i 21 przypadków pozostania wdowcem po śmierci żony. Charakterystyczne, że o jednym tylko Szymonie Kaczanowie wiadomo, że był rozwiedziony³⁰.

Do urzędników dwukrotnie żonatych należeli najczęściej wyżsi urzędnicy poczty. Byli to: Karol Tymoteusz Drac, I sekretarz, a później naczelnik Pocztańtu Warszawskiego, ożeniony najpierw z Marianną Karską, a po jej śmierci (zm. 22 października 1815) z Ma-

³⁰ AMPiT, sygn. PVI-632, 633, 634, 637, 638, 639, 640, 641, 642, 644, 646, 647, 648, 649, 650, 651, 655, 1146, 1062.

gdaleną Nowicką³¹; Stanisław Dylczyński, który ostatecznie doszedł do stanowiska pomocnika naczelnika Pocztańtu Warszawskiego (1° w 1830 r. z Ewą Omylińską, 2° w Warszawie z Franciszką Mystkowską)³²; radca Zarządu w Zarządzie Okręgu Pocztoowego, Szymon Kaczanow — po dziewięciu latach małżeństwa z Joanną Dobryczow wziął rozwód i ożenił się w 1849 r. z Kunegundą Lubecką, wdową po Józefie Kolutowskim (zm. między 1843 a 1845 r.), ekspedytorze w Koninie³³. Dalej Adam Kokoszka, będąc naczelnikiem Urzędu Pośredniego w Rawie Mazowieckiej ożenił się po raz pierwszy, a po śmierci żony (NN) wstąpił w 1845 r. ponownie w związek małżeński i pojął za żonę Mariannę Wasendowską³⁴. I wreszcie ostatni z urzędników dwukrotnie żonaty — Piotr Steinkeller, syn bankiera krakowskiego, właściciel pierwszej na ziemiach polskich nowoczesnej poczty prywatnej założonej w Żarkach. Po dziesięcioletnim związku małżeńskim z Anielą Anthonin (zm. 25 stycznia 1834) poślubił 15 września 1835 Mariannę Lemańską³⁵.

Wielu żonatych urzędników dochoowało się liczneo potomstwa. Zaledwie 8,3% osób, co do których dysponujemy danymi źródłowymi, pozostawało bezdzietnych. Z pozostałej grupy największy odsetek stanowiły małżeństwa z 1–2 dzieci (57,5%) oraz 3–4 dzieci (19,5%). Zdarzały się też jeszcze liczniejsze rodziny. Prawie 10% urzędników dochoowało się 5–6 dzieci, jeszcze mniej (3,7%) — 7–8. W sporadycznych przypadkach mamy do czynienia z dziewięciorgiem lub dziesięciorgiem dzieci. Najliczniejsze potomstwo posiadał Józef Golian, pod koniec kariery naczelnik Urzędu Pośredniego w Piotrkowie Trybunalskim, który z jednego małżeństwa dochoował się dziesięciorga dzieci³⁶.

Interesujące bywały zajęcia nielicznych stosunkowo urzędników pocztowych, którzy rozpoczynali karierę poza pocztą, ponieważ pocztowcy rozpoczynali na ogół służbę jako pocztylioni, waznicy, listonosze, konduktorzy, pisarze lub aplikanci, czyli od posad branżowych. Dyrekcja Generalna Poczłt chętnie widziała na stanowiskach kierowniczych (ekspedytor, naczelnik urzędu) osoby o nieposzlakowanej opinii, zajmujące wcześniej odpowiedzialne stanowiska w administracji państwowej i cieszące się zaufaniem publicznym. W grupie tej najczęściej występują aplikanci, protokolanci i kanceliści najrózniejszych urzędów administracji cywilnej, jak sądy policji, urzędy municypalne, celne, biura obwodów, podprefektury, zarządy gubernialne. Są wśród nich byli burmistrzowie, wójtowie, pisarze wójta i miejsy, sekretarze policji, nauczyciele wszystkich typów szkół, jeden pracownik wyższej uczelni, kontrolerzy obwodowi, urzędnicy miejsy, administratorzy dochodów konsumpcyjnych i tabacznycy, kasjerzy miejsy, ławnicy, aptekarze, lekarze, weterynarze oraz pracownicy najwyższych urzędów państwowych, jak Kancelaria Namiestnika, Kancelaria Sądu Najwyższego, Kancelaria Gubernatora, Rząd Gubernialny Warszawski, Wydział Solny przy Komisji Rządowej Przychodów i Skarbu, Główny Dom Badań w Warsza-

³¹ *Szlachta wylegitymowana w Królestwie Polskim w latach 1836–1861 (1867)*, oprac. E. Sęczyś, Warszawa 2000, s. 140.

³² *Ibidem*, s. 147.

³³ AMPiT, sygn. PVI–1146, k. 14, 66; PVI–645, k. 7–39.

³⁴ AMPiT, sygn. PVI–1146, k. 211; E. Sęczyś, op. cit., s. 141.

³⁵ E. Sęczyś, op. cit., s. 658; R. Kołodziejczyk, *Piotr Steinkeller kupiec i przemysłowiec*, Warszawa 1963, s. 9–21.

³⁶ Jego dzieci: Konstanty Józef Waldemar (ur. 18 marca 1818), Wincenty (ur. 3 kwietnia 1823), Adelajda (ur. ok. 1820), Olimpia (ur. 1821), Józefa (ur. 1826), Marianna (ur. 1827) i Roch (ur. 16 sierpnia 1827), Józef Roch Teodor (ur. 6 września 1829), Jan (ur. 24 czerwca 1831) i Romuald (ur. 2 lutego 1833). AMPiT, sygn. PVI–1146, k. 121–124; E. Sęczyś, op. cit., s. 187.

wie, Dyrekcja Ubezpieczeń, Kancelaria Rady Państwa i Konsulat Generalny. Z wyjątkiem ostatniej grupy były to przeważnie stanowiska najniższe, które późniejsi pocztowcy obejmowali na początku kariery urzędniczej. Natomiast po ukończeniu wyższych studiów można było liczyć na rozpoczęcie pracy od wyższego stanowiska. Największy odsetek urzędników poczty, którzy przed objęciem stanowiska pocztowego pracowali gdzie indziej, stanowili ekspedytorzy poczt. Najczęściej byli oni wcześniej burmistrzami (12 osób), wójtami gminy (też 12 osób), kancelistami magistratu i nauczycielami (po 8 osób), pisarzami magistratu (4), sędziami pokoju (3), a także pełnili szereg innych funkcji i zawodów, jak ławnicy, aptekarze, dziedzice i buchalterzy dóbr prywatnych, dozorczy konsumpcyjni urzędu skarbowego i więzienia detencyjnego przy magistracie, egzaktorzy, inspektorowie szkolni, kasjerzy miejsy i urzędów municypalnych, pracownicy kolei (kasjer, telegrafista i zawiadowca), kontrolerzy urzędów skarbowych i celnych, pracownicy sądowi (ławnicy, sędziowie pokoju, kanceliści, obrońca), oficerowie straży pożarnej i podoficerowie żandarmerii, ekonomowie szpitali, tłumacze, oficerowie wojskowi w stanie spoczynku i wreszcie kanceliści urzędów administracji terytorialnej wszystkich szczebli oraz urzędów celnych, municypalnych, policyjnych, podprefektury i handlu³⁷.

Powierzanie ekspedycji osobom o tak różnych zawodach wiązało się ze stosunkowo niewielką ilością pracy samego ekspedytora. Obejmując nową posadę, urzędnicy ci powinni byli (choć nie zawsze musieli) zrezygnować z zajmowanej wcześniej. Na stanowiskach pocztowych Królestwa pracowali także byli wojskowi, w tym i tacy, którym zawieszono na czas nieokreślony służbę w armii. Zjawisko to widać zwłaszcza po upadku powstania listopadowego oraz w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych. Wszyscy urzędnicy pocztowi zwolnieni byli w czasach Królestwa Polskiego ze służby wojskowej, stąd zatrudnienie wojskowych w tym resorcie mogło dotyczyć wyłącznie osób, które służbę wojskową miały już za sobą. Przeważnie zajmowali oni niższe stanowiska, np. pisarza, sekretarza najniższego szczebla, adiunkta czy konduktora do przewozu lub konwojowania poczt. Byli też weterani — pracownicy w wieku przedemerytalnym i wysługujący na poczcie ostatnie lata. Niektórzy, pragnąc z różnych przyczyn uniknąć wojska lub porzucić je, starali się o posady pocztowe, aby nie podlegać obowiązkowi wojskowemu.

Nieznaczoną grupę tworzyły także osoby, którym służba wojskowa została tymczasowo zawieszona³⁸. Władze poczty Królestwa liczyły się z możliwością ich szybkiego powrotu do armii, nie otrzymywali więc oni nigdy lukratywnych czy kierowniczych stanowisk, lecz takie, które bez większych problemów można by szybko obsadzić. W 1859 r. na przykład czterech dawnych oficerów powołano ponownie do służby, w związku z czym musieli oczywiście zrezygnować z pracy na poczcie. Byli to: Paweł Karabanowicz, Józef Grabowski, Józef Merkiel, Tadeusz Drzazgowski — wszyscy zatrudnieni w Pocztańcu Warszawskim i urzędach pocztowych na niższych stanowiskach³⁹. Zdarzały się także powołania do wojska w czasie powstania listopadowego⁴⁰.

³⁷ W 1845 r. Rada Administracyjna wydała zalecenie, aby posady ekspedytora poczt powierzać szczególnie burmistrzom. Cf. AMPiT, sygn. PVI-788, reskrypt z 19 listopada 1845.

³⁸ W sumie sześć osób: Mateusz Bagiński, Tadeusz Drzazgowski, Józef Grabowski, Paweł Karabanowicz, Józef Merkiel i Józef Ślebodziński. Vide: T. S u m a, *Urzednicy pocztowi w Królestwie Polskim 1815–1871. Słownik biograficzny*, Warszawa 2005, s. 49, 94, 113, 195, 280.

³⁹ „Cyrkularz Zarządu Poczтового Królestwa Polskiego” (dalej: CZP) 1859, nr 11, s. 19.

⁴⁰ AMPiT, sygn. PVI-629.

Przyjrzyjmy się teraz danym dotyczącym stażu pracy urzędników poczty⁴¹. Najliczniejszą grupę tworzyli pracownicy, których staż pracy pocztowej mieścił się w przedziale 5–9 lat (20%) i 10–19 lat (17,4%). Stanowili oni 37,4% wszystkich urzędników. Od 5 do 9 lat w służbie pocztowej pracowało najwięcej zastępców naczelników (40,7%). Natomiast naczelnicy urzędów dominowali wśród najdłużej pracujących urzędników pocztowych (od 10 do 39 lat). Wśród legitymujących się 30–39 latami stażu (tylko 2,4% całej grupy) widziemy sześciu naczelników urzędów (4,3% z tej kategorii), jednego pisarza (0,3%), 34 ekspedytorów (3,9%) i jednego rachmistrza Sekcji Poborów Dyrekcji Generalnej Poczty (1%). Ponadto w administracji pocztowej Królestwa Polskiego uwagę zwraca niewielka grupa sześciu „rekordzistów” — urzędników pracujących najdłużej (0,33%). Byli to: Feliks Kropiwnicki, adiunkt Wydziału Administracyjnego Dyrekcji Generalnej Poczty (40 lat pracy w poczcie), Leon Omyliński, ekspedytor poczty w Kałuszynie (również 40 lat), Franciszek Jopkiewicz, ekspedytor poczty w Stopnicy (40 lat na tym samym stanowisku), Jan Kraziewicz, ekspedytor w Rypinie (43), Józef Laskowski, ekspedytor w Mszczonowie (54) i Józef Krzesiński, urzędnik w Dyrekcji Generalnej Poczty (57 lat pracy!).

W całej zbiorowości wyróżnić można dwie skrajne grupy pracowników. Najstarsi wiekiem, a zarazem i stażem będą dyrektorzy generalni poczty oraz naczelnicy wszystkich urzędów pocztowych. Odmianą grupę stanowili pisarze — najmłodsi wiekiem i o najmniejszym stażu pracy. Źródła wskazują, że większość urzędników pozostawała na swych stanowiskach nie dłużej niż 5 lat (52,5%). Rotacja była więc znaczna, co może świadczyć o kadrowej niestabilności poczty. Wśród pozostałych pocztowców przeważali pracownicy, których staż pracy pocztowej mieścił się w przedziale 5–9 lat (20%) i 10–19 lat (17,4%).

Kandydaci na urzędnicze stanowiska pocztowe musieli spełniać różne warunki formalne, materialne i etyczne. Zawarte były one w rocie przysięgi, przepisach prawnych, administracyjnych, gospodarczych i finansowych. Urzędnicy pocztowi, podobnie jak administracyjni, składali uroczyste ślubowanie na piśmie, które musiało być czytelnie podpisane⁴². Obowiązek składania przysięgi zachowany został do końca 1871 r. i potwierdzony „Ustawą o służbie cywilnej w Królestwie Polskim” w 1859 r.⁴³ Składać ją miał nie tylko kandydat, który po raz pierwszy wstępował do służby pocztowej, ale także wszyscy, którzy powracali do niej po przerwie. Do jej składania zobowiązani byli również cudzoziemcy, którzy podejmowali pracę w administracji cywilnej Królestwa. Osoby, które nie były poddanymi cara, pomijały jednak pierwsze słowa rotacji przysięgi mówiące o posłuszeństwie wobec imperatora.

⁴¹ AMPiT, sygn. PVI–1146, 632, 633, 634, 637, 638, 640, 644, 646, 649, 650, 651, 655, 711, 1062; „Adriess — kalendarz ili spisok glawnych vlastiej Imperii i vsiech vlastiej i czynownikow Carstwa Polskiego. Rocznik Urzędowy obejmujący spis naczelnych władz Cesarstwa oraz wszelkich władz i urzędników Królestwa Polskiego”, Warszawa 1850–1868; „Cirkularnyje Priedpisaniija Uprawlenija Zapadnogo Pocztowego Okruga”, S. Peterburg 1866–1870 (dalej: CPU); „Cirkulary Pocztowego Departamenta”, S. Peterburg 1868–1870; „Cirkulary po Pocztowomu Wiedomstwu”, S. Peterburg 1869–1873; CZP 1858–1866; „Kalendarzyk Polityczny na rok...”, Warszawa 1836–1849; „Kalendarzyk Polityczny Pijarski”, Warszawa 1810–1820; „Nowy Kalendarzyk Polityczny” 1818–1835; „Priedpisaniija Uprawlenija Zapadnogo Pocztowego Okruga”, Warszawa 1867–1870; „Przewodnik Warszawski Informacyjno–Adresowy na rok...”, Warszawa 1869–1870; „Rocznik Wojskowy Królestwa Polskiego”, Warszawa 1820–1830.

⁴² AMPiT, sygn. PWI–587, PWI–590, PWI–591: Przysięga pocztyliona; Przysięga pocztwertera, czyli ekspedytora poczty; Przysięga ekspedytora poczty; Przysięga prywatysty, czyli pisarza pocztowego.

⁴³ DzPKP t. LIII, 1859, s. 79.

Wstępujący na służbę pocztowcy musieli też dysponować pewnym kapitałem, gdyż składanie kaucji za objęcie urzędu było obligatoryjne. Jej wysokość uzależniono od zajmowanego stanowiska. Na przykład kaucja ekspedytora poczt wynosiła w latach czterdziestych XIX w. 180 rs., co stanowiło równowartość jego czteroletniego wynagrodzenia⁴⁴. Naczelnik urzędu zaś w pierwszej połowie XIX w. wpłacał do Kasy Pocztovej 6000 złp. (ok. 900 rubli), czyli swój półtoraroczny dochód⁴⁵. Dodajmy w tym miejscu, że do 1860 r. kwestia kaucji nie została formalnie uregulowana. Dopiero wydane w 1861 r. nowe przepisy pocztowe określiły rodzaj i wysokość opłat wnoszonych przez poszczególnych urzędników poczty. Kaucje można było składać w gotówce, listach zastawnych lub papierach wartościowych. Równocześnie zastrzeżono, że Zarząd Okręgu Pocztowego wyjątkowo tylko może wyrazić zgodę na inną niż pieniężna formę kaucji. W istocie takie przypadki rozpatrywano indywidualnie. Dopuszczano niekiedy zastaw hipoteczny lub — wyłącznie w przypadku sekretarzy poczt — rozłożenie kwoty na miesięczne raty w wysokości $\frac{1}{4}$ pobieranej przez nich pensji⁴⁶.

Wprowadzone w 1861 r. kaucje obowiązywały do 1871 r. W drugiej połowie XIX w. wysokość wnoszonych opłat nadal zależała od zajmowanego stanowiska. Ponadto zróżnicowano je w zależności od miejsca służby. W placówkach położonych w ważniejszych miastach Królestwa Polskiego kaucje były wyższe niż te, które płacili urzędnicy pocztowi na tych samych stanowiskach w pozostałych miejscowościach. Nadal jednak kaucje obowiązywały wszystkich urzędników, którzy mieli dostęp do pieniędzy lub spraw finansowych poczty, a także korespondencji i przesyłek o znacznej niekiedy wartości. Na wyższych stanowiskach płacono więcej. W przypadku kasjera generalnego kaucja wynosiła 1800 rubli, kontroler Kasy Głównej Pocztovej musiał uiścić 900 rubli, naczelnicy urzędów pocztowych również 900 rubli, sekretarze urzędów 450 rubli, pisarze 200 rubli, ekspedytorzy 180 i 300 rubli, konduktorzy 180 rubli, waźnicy 180 rubli, roznoszący pisma 90 rubli i wreszcie pocztalterzy 90 i 180 rubli⁴⁷. Chodziło oczywiście o zabezpieczenie się władz pocztowych przed nieuczciwością pracowników, w stosunku do których nie zawsze skutkoważy surowe kary.

Urzędnicy pocztowi musieli również spełniać inne kryteria, od których uzależniano przyjęcie do służby cywilnej. Należały do nich obywatelstwo, wiek, płeć i „moralna rękojmia”. Po spełnieniu wszystkich tych warunków następowało nawiązanie stosunku służby poprzez jednostronny akt nominacji. W ten sposób władze wyrażały wolę zatrudnienia kandydata, określając na wstępie zakres obowiązków, kompetencje i sposób postępowania urzędnika podczas służby, a niejednokrotnie również i poza nią. Nowi urzędnicy nie mogli negocjować warunków pracy, lecz musieli przyjąć je bez żadnych zastrzeżeń⁴⁸.

Przyjrzyjmy się teraz pochodzeniu społecznemu urzędników pocztowych. Z zachowanych materiałów archiwalnych wynika, że wywodzili się oni wyłącznie z dwóch stanów

⁴⁴ „Gazeta Rządowa Królestwa Polskiego” 1846, nr 191, s. 1535; nr 195, s. 1585; nr 200, s. 1629. W drugiej połowie XIX w. wzrosła do 300 rubli.

⁴⁵ AMPiT, sygn. PWI-632, k. 1; PWI-640, k. 5-6; AGAD, I RS, sygn. 26, k. 4; sygn. 46, k. 104-105.

⁴⁶ *Zbiór przepisów pocztowych w Królestwie Polskiem* s. 38.

⁴⁷ *Ibidem*, s. 37.

⁴⁸ A. O k o l s k i, *Wykład prawa administracyjnego oraz prawa administracyjnego obowiązującego w Królestwie Polskim*, Warszawa 1880, t. I, s. 349.

społecznych: szlachty i mieszczaństwa⁴⁹. Niespełna 20% podało w dokumentacji personalnej informacje o miejskim pochodzeniu. W listach stanu służby pocztowców pochodzenie zaznaczano formułą „z mieszczan”, niekiedy odnośna rubryka pozostawała pusta⁵⁰. Jak wiadomo, przynależność stanowa traciła w XIX w. stopniowo swe znaczenie; w toku przemian społecznych powstawały nowe warstwy: burżuazja, inteligencja i drobnomieszczaństwo⁵¹. Urzędników w zasadzie zaliczano do inteligencji ze względu na poziom wykształcenia i wykonywanie pracy umysłowej⁵². Niekiedy jednak posiadali oni majątek zbliżający ich do mieszczaństwa. W sumie jednak nie sposób uznać pocztowców za część społecznej elity Królestwa. Była to więc grupa niezbyt zamożna i przeciętnym jej członkom trudno było osiągnąć sukces zawodowy, finansowy oraz awans społeczny.

Skądinąd większość urzędników pocztowych wywodziła się ze szlachty (81,1% tych, co do których zachowały się informacje). Ich szlachectwo miało zróżnicowaną genezę. Naturalnie największy odsetek stanowili urzędnicy posiadający tytuł szlachecki z czasów przedrozbiorowych lub nadany w okresie Księstwa Warszawskiego (719 osób, co stanowiło 93,8% wszystkich nadanych tytułów). Po wprowadzeniu ukazu zezwalającego na obejmowanie stanowisk w administracji Królestwa Polskiego przez urzędników pochodzenia rosyjskiego w resorcie poczty pojawiło się 41 urzędników ze szlachty ruskiej lub też rosyjskiej (przeważnie nadawano im tytuł szlachecki za zasługi dla państwa). Wśród badanej zbiorowości znalazło się również 17 urzędników noszących pruski tytuł szlachecki oraz jeden wywodzący się ze szlachty francuskiej. Niezmiernie trudno jest dziś ustalić, ilu urzędników poczty Królestwa Polskiego złożyło do Heroldii wnioski o legitymację szlachectwa. Istnieją natomiast dane dotyczące osób, które zdołały ją uzyskać, a także tych, którym nadano nowe szlachectwo. Dokładne dane zebrano dla 164 urzędników pocztowych⁵³.

Pośród 778 urzędników poczty posiadających tytuł szlachecki do momentu zakończenia prac przez Heroldię Królestwa Polskiego (1861 r.) 41 udowodniło przed Heroldią swoje pochodzenie. Pięć osób przedstawiło wymagane dowody posiadania przez ich przodków dóbr ziemskich. Byli to: Jan Drozdowski, Józef Laskowski, Leonard Makowski, Kajetan Sadowski i Kazimierz Sojecki⁵⁴; trzech pocztowców miało wśród antenatów urzędników dawnej Rzeczypospolitej (Karol Ficki, którego dziad, Tomasz, był w 1752 r. burgrabią grodzkim mielnickim; Stefan Pniewski — praprawnuk Dominika Pniewskiego, wiceregenta i burgrabiego grodzkiego w 1723 r., oraz Jan Polkowski — praprawnuk Józ-

⁴⁹ AMPiT, sygn. PWI–1146, 628, 982, 633, 632, 634, 637, 638, 639, 640, 641, 644, 646, 649, 650, 651, 655, 1062; AGAD, sygn. 47, 68, k. 1–60, 605 e.

⁵⁰ AMPiT, sygn. PWI–632, 640, 655, 1062 i 1146. W 1850 r. władze Królestwa wydały stosowną instrukcję nakazującą poprawne wypełnianie owych list stanu służby. „W drugiej rubryce o pochodzeniu urzędnika — pisano w instrukcji — stan jego ojca winien być oznaczony z całą dokładnością, to jest, kto on taki, a mianowicie czy jest szlachcicem, kupcem, czy mieszczaninem” (*Instrukcja do sporządzania i sprawdzania List stanów służby Urzędników i Oficjalistów cywilnych*, Warszawa 1850, s. 13).

⁵¹ Hipotezę taką wysunęła pod koniec lat siedemdziesiątych E. K a c z y Ń s k a. Cf. *Przemiany społeczne w Królestwie Polskim 1815–1864*, red. W. K u l a, J. L e s k i e w i c z o w a, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1979, s. 96.

⁵² R. C z e p u l i s – R a s t e n i s wyróżniła dwie grupy inteligencji — pierwsza była grupą kierowniczą pochodzącą ze sfer arystokratyczno–ziemiańskich, druga zaś spełniała funkcje wykonawcze w szeroko pojętej administracji państwowej. Cf. *Przemiany społeczne w Królestwie Polskim 1815–1864*, s. 327.

⁵³ Zestawienie własne na podstawie: *Szlachta wylegitymowana*, passim.

⁵⁴ *Szlachta wylegitymowana*, s. 142, 367, 412–413, 608–609, 645.

fa Polkowskiego, burgrabiego liwskiego w 1730 r.)⁵⁵. Maksymilian Kamieński od 1815 r. był oficerem Wojska Polskiego w randze kapitana⁵⁶. Dziewięciu urzędników otrzymało nowe szlachectwo z racji posiadania orderu⁵⁷, byli to: Antoni Devison, Józef Golian, Antoni Hergel, Franciszek Kühnl i Stanisław Gutowski (Order Św. Stanisława 4 kl.), Stanisław Dylczyński (Order Św. Stanisława 3 kl.), Adam Kokoszka i Ludwik Kurella (Order Św. Włodzimierza 4 kl.) oraz Piotr Steinkeller (Order Św. Anny 3 kl.).

Reasumując, należy stwierdzić, że urzędnicy pocztowi Królestwa Polskiego stanowili liczną i zróżnicowaną grupę pracowników państwowych. Wszystkie właściwie stanowiska pocztowe powierzano Polakom, a powolna rusyfikacja po upadku powstania listopadowego praktycznie omijała pocztę. Od połowy XIX w. kilka zaledwie najwyższych stanowisk w resorcie pocztowym przypadło Rosjanom (w tym posada dyrektora generalnego poczt). Pocztowcy rekrutowali się przeważnie z niezamożnej szlachty, a spora ich część zanim rozpoczęła służbę pocztową, przeszła długą służbę wojskową lub też pracowała w innych działach administracji. Posiadali na ogół średnie wykształcenie. Pominęliśmy tu kwestię charakteru służby pocztowców, ich specjalistycznych kwalifikacji oraz specyfiki przepisów pocztowych. Temat ten wymaga bowiem odrębnych studiów.

⁵⁵ Ibidem, s. 152, 530, 560.

⁵⁶ Służył w I Pułku Strzelców Pieszych; ibidem s. 268.

⁵⁷ Ibidem, s. 123, 147, 187, 218, 223, 303, 355, 360, 658.